

naszych codziennych doświadczeń, dając nam szansę na lepsze zrozumienie siebie i innych.

Opracowanie ma formę wykładów. Tytuł sugeruje, że jest to raczej książka popularnonaukowa. Intencją autora było zaprezentowanie w sposób przystępny kilku naukowych teorii wraz z ich interpretacją. Interpretacja ta stanowi własny punkt widzenia autora.

Prezentując poszczególne koncepcje zadbano, by czytelnik mógł poznać ogólniejszy kontekst i leżące u ich podstaw założenia. Hasła umieszczone na marginesie każdej strony bardzo ułatwiają korzystanie z lektury. Teoretyczne wywody ilustrowane są ciekawymi, choć czasem nieco drastycznymi przykładami.

Pewnym mankamentem wydaje się brak spisu cytowanej literatury na końcu książki oraz to, że informacje o publikacjach, na których opiera się autor, podawane są w zbyt uproszczony sposób (tzn. tylko numer strony jeśli jest to kolejne odniesienie). Taka forma utrudnia nieco korzystanie z lektury, zwłaszcza gdyby czytelnik chciał się zapoznać z wybranymi fragmentami.

Małgorzata Siekańska
doktorantka w Katedrze Psychologii Różnic Indywidualnych KUL

Michael E. Mc C u l l o u g h, Kenneth I. P a r g a m e n t, Carl E. T h o r e s e n (red.), *Forgiveness. Theory, Research, and Practice*, New York–London: The Guilford Press 2000, ss. 334.

Książka *Forgiveness. Theory, Research, and Practice* traktuje o psychologicznych badaniach nad przebaczeniem w stosunkach międzyludzkich. Nie sposób nie dostrzec aktualności tego tematu pod koniec XX wieku – stulecia najkrwawszego w dziejach. Był to wiek burzliwego rozwoju techniki, który pomógł rozwiązywać wiele problemów. Jednak w dalszym ciągu stoimy wobec pytania o to, jak poradzić sobie z samym człowiekiem – destruktywnymi siłami, które w nim drzemią i m.in. wyrażają się w niszczącej wnętrze człowieka i relacje z innymi chęci zemsty. Przebaczenie nie tylko przez psychologów jest postrzegane jako potencjalna pomoc w odpowiedzi na to pytanie. Analiza psychologiczna ma dopomóc rozstrzygnąć, na ile i w jakich warunkach przebaczenie może spełnić pokładane w nim nadzieje. Celem prezentowanego tomu jest zarówno przedstawienie dotychczasowych osiągnięć w dziedzinie psychologii przebaczenia, jak i wyznaczenie dalszych kierunków jej rozwoju.

Pomiędzy rozdziałem wstępnym a końcowym pracy znajduje się 12 rozdziałów podzielonych na trzy części. Ukazują one jej pole problemowe. W części pierwszej

omówiono zagadnienia związane z ujęciem pojęciowym i pomiarem przebaczenia; w drugiej – przedstawiono podstawowe badania nad przebaczeniem; w trzeciej zaś – ukazano możliwości zastosowania przebaczenia w poradnictwie, psychoterapii i psychologii zdrowia.

W rozdziale wstępnym, *The Psychology of Forgiveness: History, Conceptual Issues, and Overview*, redaktorzy książki wprowadzają czytelnika w problematykę pracy. Główni twórcy psychologii nie poruszali co prawda tematu przebaczenia wprost, jednak już od lat trzydziestych był on obecny niejako w tle badań takich uczonych, jak J. Piaget, M. Rokeach, F. Heider, R. Axelrod oraz w pracach psychologów pastoralnych. Jako specyficznym przedmiotem badań zajęto się nim od lat osiemdziesiątych. Zaawansowane prace przeprowadzono w trzech obszarach. Są to: psychologia rozwoju moralności (głównie zespół R. Enrighta), psychologia kliniczna i poradnictwo psychologiczne (m.in. R. Fitzgibbons, E. Worthington, F. diBlasio) oraz psychologia osobowości i społeczna (M. McCullough i in.). Samo pojęcie „przebaczenie” odróżnia się od innych terminów, takich jak „ułaskawienie”, „usprawiedliwienie”, „zapomnienie”, „wyparcie” oraz „pojednanie”. Autorzy rozdziału podają również najpopularniejsze definicje przebaczenia oraz proponują własną *meta-definicję minimalistyczną* jako podstawę do dalszych badań empirycznych nad naturą przebaczenia.

Część pierwszą – *Conceptual and Measurement Issues* – rozpoczyna rozdział *Religious Perspectives on Forgiveness*. Jego celem jest zapoznanie czytelników z pojmowaniem przebaczenia przez wielkie systemy religijne: judaizm, chrześcijaństwo, islam, buddyzm i hinduizm. Autorzy to religioznawcy – specjaliści w zakresie poszczególnych religii. Artykuł zaś jest relacją z przeprowadzonej wśród nich ankiety dotyczącej definicji, podstawy teologicznej i ważności przebaczenia oraz jego związku ze skruchą i pojednaniem. Ukazano podobieństwa i różnice w podejściu do omawianego zagadnienia.

Kolejny rozdział, autorstwa L. R. Temoshok i P. S. Chandra, jest prezentacją wyników wstępnego etapu badań nad poziomem jakości życia osób zarażonych HIV, przeprowadzonych w ramach prac WHO. Opisano w nim sytuację epidemiologiczną i stan zarażonych wirusem w Indii. Następnie przedstawiono podejście teoretyczne – w którym przebaczenie jest traktowane jako wymiar jakości życia chorych – oraz na jego bazie stworzoną ciekawą metodę do pomiaru tego wymiaru w dwu aspektach: uzyskania i udzielenia przebaczenia.

Artykuł M. E. McCullougha, W. T. Hoyta i K. Ch. Rachala *What We Know (and Need to Know) about Assessing Forgiveness Constructs* jest przeglądem wypracowanych dotychczas przez psychologię przebaczenia metod do pomiaru tego zjawiska. Metody podzielono i przedstawiono w zależności od poziomu specyficzności pomiaru (przebaczenie jednej konkretnej krzywdy, przebaczenie w diadzie, ogólna dyspozycja do przebaczenia), kierunku przebaczenia (udzielanie lub przyjmowanie) oraz metody zbierania danych (samoopis, opis przez partnera, opis przez obserwatora, pomiar

zachowań). W drugiej części artykułu autorzy przedstawiają nowe zastosowania metod statystycznych do opracowania uzyskanych danych.

Część drugą – *Basic Psychological Research* – rozpoczyna artykuł *The Neuropsychological Correlates of Forgiveness*. A. B. Newberg, E. G. Aquili, S. K. Newberg i V. de Marici prezentują w nim zintegrowany, neuropsychologiczny model przebaczenia. Rozpoczynają jednak systematycznie od przedstawienia neuropsychologicznych podstaw postrzegania krzywdy oraz zemsty (poczucie siebie, kongruencja wewnątrzgatunkowa i pamięć długotrwała), społecznych mechanizmów kontroli zachowań mściwych oraz fenomenologii procesu przebaczenia.

E. Mullet i M. Girard dokonują przeglądu badań nad poznawczymi i rozwojowymi aspektami przebaczenia. W pierwszej części rozdziału omawiają dokładniej poglądy J. Piageta, badania nad rolą wyrażenia przeproszenia i publicznego uznania winy oraz prace grupy R. Enrighta nad rozwojem pojęcia „przebaczenie”, dokonującym się w ramach rozwoju moralnego. Druga część rozdziału to raport z badań prowadzonych w paradygmacie teorii integracji informacji. Wyniki wskazują na stosowanie reguły addytywnej w ocenianiu przebaczenia – każdy z badanych elementów (naprawienie skutków krzywdy, intencja, przeproszenie, utrwalenie harmonii społecznej) zadziałał niezależnie na skłonność do przebaczenia.

Artykuł J. J. Exline i R. F. Baumeister to podsumowanie dotychczasowych badań nad wyrażaniem skruchy i przebaczenia. Omówione w nim zostały korzyści płynące z wyrażenia skruchy i przebaczenia zarówno w wymiarze jednostki, jak i relacji. Wskazano również na możliwe zafałszowania wynikające z możliwości użycia wyrażenia skruchy i przebaczenia jako mechanizmów obrony siebie. Następnie przedstawiono bariery w wyrażaniu skruchy (niezgodna z zarzutami, lęk przed karą, wstyd) i przebaczenia (lęk przed powtórzeniem się krzywdy, lęk przed ujawnieniem słabości, przekonanie o niesprawiedliwości przebaczenia, utrata korzyści statusu ofiary). W podsumowaniu autorzy wyznaczyli kierunki dalszych badań w tej dziedzinie.

Tekst R. A. Emmons – *Personality and Forgiveness* – ma na celu ukazanie nam, jak integracyjny model opisu osobowości D. P. McAdamsa może pomóc w prowadzeniu teoretycznych i empirycznych prac nad przebaczeniem. Zgodnie z tym modelem, zostało ono przedstawione na trzech poziomach osobowości: jako cecha (w dwóch aspektach: skłonności do przebaczenia – *forgiveness* – oraz jej związku z innymi cechami osobowości), jako cel i dążenie życiowe oraz jako element historii życia. Autor, rozpatrując przebaczenie na poziomie cechy, szczegółowo omawia jego związek z narcyzmem.

Część trzecią – *Applications in Counseling, Psychotherapy and Health* – rozpoczyna rozdział W. M. Malcolma i L. S. Greenberg. Autorzy traktują przebaczenie jako proces zmiany w psychoterapii indywidualnej. Na początku – na podstawie literatury psychoterapeutycznej ilustrowanej wynikami badań empirycznych – przedstawiają opis faz procesu przebaczenia (przyjęcie silnych emocji negatywnych związanych z krzywdą, darowanie niezaspokojonych potrzeb, zmiana poglądu na krzyw-

dziciela, wzrost empatii i tworzenie nowej narracji siebie i jego). W drugiej części zajęto się zagadnieniem tworzenia modelu dla przebaczenia w psychoterapii w podejściu racjonalno-empirycznym.

Artykuł K. Coop Gordon, D. H. Baucom i D. K. Snyder rozpoczyna się od omówienia dwóch podejść terapeutycznych do funkcjonowania relacji małżeńskich: poznawczo-behawioralnego i zorientowanego na wgląd. Autorzy oceniają te podejścia na podstawie badań, a następnie dokonują przeglądu literatury dotyczącej zastosowania w nich przebaczenia. Rozdział kończą prezentacją własnego modelu przebaczenia w małżeństwie.

Poprzednie rozdziały traktowały o zastosowaniu przebaczenia w terapii indywidualnej i małżeńskiej, zaś artykuł E. L. Worthingtona, S. J. Sandage i J. W. Berry'ego przedstawia – wykorzystując dotychczasowe ujęcia teoretyczne i obficie ilustrując wynikami badań – podstawowe zagadnienia zastosowania przebaczenia w psychoterapeutycznych interwencjach grupowych (ich cele, optymalny poziom interwencji, przestrzeń sesji, rodzaje grup, rodzaje klientów). Druga część rozdziału to wnioski mające zastosowanie w prowadzeniu dalszych badań.

C. E. Thoresen, A. H. S. Harris i F. Luskin omawiają fizjologiczne i psychospołeczne mechanizmy mogące wiązać przebaczenie ze zdrowiem fizycznym. Przedstawiono również wyniki odnośnych badań nad: konstruktywnym gniewem, zachowaniem typu A i narcyzmem, depresją i samooceną oraz ich związkiem ze stanem zdrowia. Wnioski do przyszłych badań oraz zagadnienia metodologiczne – postulat metodologii pluralistycznej (stosowanie łącznie: wywiadu ustukturalizowanego, samoopisu oraz technik eksperymentalnych i quasi-eksperymentalnych) – kończą rozdział.

Artykuł J. Pattona został napisany z perspektywy doradcy pastoralnego – chrześcijańskiego teologa. Nie znajdujemy w nim jedynie teoretycznych wywodów, ale wnioski wypływające z praktyki pastoralnej autora. Autor – wychodząc z założenia, że skłonność do przebaczenia jest ważną cechą życia przeżywanego w relacji do Boga – omawia najpierw charakterystyczne elementy pojawiające się w procesie przebaczenia – wstyd i zmianę spojrzenia na krzywdziciela. Następnie pisze o przebaczeniu po doznaniu przemocy, kończy zaś ujęciem przebaczenia jako istotnego elementu życia.

Tę niezwykle interesującą i bogatą w treści pozycję kończy rozdział *Frontier of Forgiveness* autorstwa redaktorów tomu, podsumowujący zebrany w niej materiał. Autorzy przedstawiają siedem kierunków dalszych psychologicznych badań i praktyki w dziedzinie przebaczenia: coraz bardziej bezpośrednie badanie samego przebaczenia, ujmowanie wielu znaczeń tego zjawiska, integracja z uznaną wiedzą psychologiczną, ujmowanie wielu poziomów analizy, otwartość na nieoczekiwane wyniki badań (np. brak oczekiwanych pozytywnych skutków), podejmowanie badań empirycznych oraz stosowanie dotychczas zdobytej wiedzy.

Podsumowując, recenzowany zbiór jest pierwszą pracą nad zagadnieniem przebaczenia, omawiającą tak wszechstronnie wyniki badań nad tym tematem w psycholo-

gii. Jest to pozycja podstawowa dla badaczy zajmujących się tym zagadnieniem. Zebrano w niej ogromny materiał z dotychczasowych badań, przedstawiono również wyniki prac najnowszych, podano bogatą literaturę. Książkę cechuje różnorodność i bogactwo materiału oraz fachowość w ujęciu zagadnienia i dbałość o aspekty metodologiczne. Jej lektura może być źródłem wielu inspiracji zarówno do prowadzenia badań, jak i praktyki psychoterapeutycznej.

Rafał P. Bartczuk

Katedra Psychologii Społecznej i Psychologii Religii KUL

Jerzy Brzezinski, Małgorzata Toeplitz-Winiowska (red.), *Etyczne dylematy psychologii*, Poznań: Wydawnictwo Fundacji Humaniora 2000, ss. 306.

Na całym świecie obserwuje się dzisiaj wyraźne zainteresowanie zagadnieniami dotyczącymi moralności i obyczajów w wykonywaniu czynności zawodowych przez psychologa. Przed współczesnymi psychologami pojawiają się coraz liczniejsze problemy i dylematy etyczno-moralne w trakcie podejmowania działalności naukowej, diagnostycznej, terapeutycznej, dydaktycznej oraz popularyzatorskiej. Stąd też pojawiła się nowa gałąź psychologii stosowanej, jaką jest etyka zawodowa psychologa. Psychologia bowiem jako dyscyplina naukowa należy do tego rodzaju aktywności ludzkiej, w której centrum zainteresowania i oddziaływania społeczności zawodowej stanowi konkretny człowiek. Wszelkie relacje interpersonalne zawiązujące się między psychologiem a klientem mają zawsze wymiar etyczny. Psycholog, podejmując rolę zawodową, ingeruje w różnej formie w sposób istnienia drugiego człowieka jako indywidualnej i niepowtarzalnej całości. Ta okoliczność decyduje o wielkim znaczeniu przestrzegania zasad etyki zawodowej w działalności psychologów i uzasadnia stawianie im wysokich wymagań etycznych. Polski kodeks etyczno-zawodowy psychologa już we wstępie zawiera zapis przypominający, że podstawową wartością dla psychologa jest niesienie pomocy innej osobie w rozwiązywaniu trudności związanych z rozwojem indywidualnych możliwości oraz ulepszania kontaktów międzyosobowych.

Pomimo różnych porządków moralnych istniejących we współczesnym świecie istnieje zespół podstawowych wartości humanistycznych, które są uwzględnione w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka ONZ. W tym też kontekście psycholog, podejmując czynności zawodowe, ma obowiązek poszanowania tych wartości, zwłaszcza